

Становлення й розвиток волонтерського руху в процесі формування громадянського суспільства в Україні

Formation and development of volunteer movement in the process of formation of civil society in Ukraine

Надія Мельник

Ключові слова:

волонтерство, самоорганізація народу, волонтерський рух, громадянське суспільство, волонтерська діяльність.

Key words:

volunteering, self-organization of the people, volunteer movement, civil society, volunteer activity.

Постановка проблеми. Сьогодні Україна перебуває на шляху становлення демократичної держави, і розвиток волонтерського руху є одним із найважливіших складників цього процесу. Адже, як відомо, демократія ґрунтується на взаємодії соціальних інститутів економіки, політики та громадянського суспільства.

Для України, як і для всього світу, волонтерська діяльність є надзвичайно актуальною й важливою. Революція Гідності і спричинені нею події в Україні призвели до суттєвих змін в українському суспільстві. Зокрема, внаслідок низки чинників, передусім зовнішньої агресії Російської Федерації проти України, територіальної анексії та окупації частини української території, проявилася неспроможність державних структур ефективно реагувати на виклики й діяти в екстремальних умовах суспільного конфлікту, що, у свою чергу, змусило вітчизняне громадянське суспільство продемонструвати вражаючу здатність до консолідації та мобілізації, взяти на себе вирішення найбільш гострих і невідкладних проблем¹.

Отже, проблема самоорганізації народу в екстремальних умовах сьогодення і здатність об'єднуватися у волонтерські рухи виходить на перший план і набуває особливого значення.

Стан дослідження. Огляд наукової літератури свідчить про те, що проблема становлення та розвитку волонтерського руху в процесі формування громадянського суспільства в Україні є предметом досліджень усе більшої кількості українських науковців. Однак, незважаючи на значні теоретичні розробки, зазначені питання потребують подальшого аналізу і ґрунтовного вивчення.

Розгляд проблем розвитку волонтерського руху, а також формування громадянського суспільства розглядалися та аналізувалися вітчизняними й зарубіжними науковцями, серед яких О. Безпалько, П. Будич, Г. Вишлінський, Д. Горєлов, В. Дементьєв, О. Корнієвський, Л. Кудринська, Д. Міханчук, В. Назарук, К. Павлюк, Ю. Семенова, І. Тохтарова, М. Чухрай та інші.

Мета дослідження. Метою статті є дослідження теоретичних засад становлення й розвитку волонтерського руху в процесі формування громадянського суспільства в Україні.

Виклад основних положень. У сучасних умовах становлення й розвитку громадянського суспільства в Україні однією з форм соціальної активності, де людина може реалізувати себе як особистість, є волонтерська діяльність. Адже вона втілює найшляхетніші прагнення людства – прагнення миру, свободи, безпеки та справедливості для всіх людей.

У розвинутому громадянському суспільстві волонтерські об'єднання виконують роль посередника між державою та широким колом громадськості, забезпечуючи громадський контроль над усіма гілками

¹ Павлюк К.С. Волонтерський рух: зарубіжний досвід та вітчизняні практики / К.С. Павлюк // Інвестиції: практика та досвід. – 2015. – № 13–14. – С. 87–93.

влади. Запобігаючи державній монополізації в різних сферах суспільного життя, волонтери допомагають вирішити соціальні, економічні, культурні проблеми суспільства².

Як відомо, рівень уваги до волонтерства в країні засвідчує рівень розвитку в ній громадянського суспільства як сфери соціальних відносин. Сьогодні вітчизняні активісти беруться за найважчі справи й, можливо, неочікувано для загалу дають їм раду швидко та ефективно. Це свідчить про високий рівень самоорганізації українців, який гартувався і продовжує зміцнюватися під тиском серйозних викликів сучасності³.

Український народ після активного волевиявлення в 1991 році свого прагнення жити в незалежній, самостійній державі одержав унікальну можливість утвердити себе серед розвинутих цивілізованих країн світу. Сьогодні в Україні зароджується демократичне суспільство, яке має базуватися на принципах свободи, творчості й гуманізму. Формальні державні структури не в змозі реагувати на всі запити суспільства, тому особливої ваги набуває громадський рух. Кожну людину, яка не є байдужою до того, що відбувається в суспільному житті її міста, села, області, можна вважати потенційним волонтером⁴.

Найчастіше волонтерство розглядається як покликання людини, її бажання приносити користь суспільству. Але, з іншого боку, воно надає людині певні знання та навички, які нею можуть бути використані в професійній діяльності. Волонтерство – це фундамент громадянського суспільства. Без участі волонтерів важко уявити громадські організації й благодійність загалом, без них унеможлиблюється якісний суспільний контроль за діями влади та бізнесу. Без волонтерів бракує енергії для будівництва суспільства, не вистачає сил і часу на людей, які потребують допомоги, не достатньо творчого потенціалу для розв'язання соціальних проблем⁵.

Слово «волонтер» походить від французького – “volontaire”, англійського – “volunteer”, які є похідними від латинського – “voluntarius”, що в дослівному перекладі означає «доброволець», «бажаючий». У Законі України «Про волонтерську діяльність»⁶ визначено, що волонтер – це фізична особа, яка добровільно здійснює соціально спрямовану неприбуткову діяльність шляхом надання волонтерської допомоги. Основними принципами, на яких ґрунтується волонтерська діяльність, є такі: законність, гуманність, рівність, добровільність, безоплатність і неприбутковість.

Часто в науковій літературі описують альтруїстичне бажання допомогти іншим, але поряд із цим є потреба в спілкуванні, саморозвитку, набутті професійних знань і навичок. Допомагаючи іншим, волонтери стають упевненими у своїх силах, здібностях, опановують нові навички та встановлюють нові соціальні зв'язки.

Для України, як і для всього світу, волонтерство є актуальним і важливим із різних причин:

По-перше, як свідчить багаторічний досвід використання праці волонтерів, це ефективний спосіб вирішувати складні проблеми окремої людини, суспільства й довкілля, які часто виникають на ґрунті недостатньої турботи про суспільне благо.

По-друге, волонтерство приносить у соціальну сферу нові, як правило, творчі та сміливі ідеї щодо вирішення найгостріших і найскладніших проблем. Тому саме завдяки йому безвихідні на перший погляд ситуації знаходять своє вирішення.

По-третє, волонтерство – це спосіб, за допомогою якого кожний представник суспільства може брати участь у покращенні якості життя.

По-четверте, це механізм, за допомогою якого люди можуть прямо адресувати свої проблеми тим, хто здатний їх вирішити⁷.

² Дементьев В. Волонтерство – рух, що змінює суспільство / В. Дементьев [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://poruch.ua/volonterstvo-ruh-shho-zminyuje-susplstvo.html>.

³ Тохтарова І.М. Волонтерський рух в Україні: шлях до розвитку громадянського суспільства як сфери соціальних відносин / І.М. Тохтарова // Теорія та практика державного управління і місцевого самоврядування. – 2014. – № 2. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://el-zbirn-du.at.ua/2014_2/5.pdf.

⁴ Назарук В. Волонтерський рух в Україні: від історії до реалій / В. Назарук [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://region.library.kharkov.ua/lib_druk.php?id=301#ap5.

⁵ Історія волонтерського руху. Всеукраїнський громадський центр «Волонтер» [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.volunteer.kiev.ua/pages/History_volunteer.

⁶ Про волонтерську діяльність : Закон України від 19.04.2011 № 3236-VI // Відомості Верховної Ради України [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.zakon.rada.gov.ua>.

⁷ Історія волонтерського руху. Всеукраїнський громадський центр «Волонтер» [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.volunteer.kiev.ua/pages/History_volunteer.

На нашу думку, волонтерський рух – це процес добровільного об'єднання людей з метою надання допомоги іншим людям у вирішенні соціальних, матеріальних і психологічних потреб.

Деякі науковці вважають, що волонтерський рух започатковано в 1859 році, коли французький письменник-журналіст Анрі Дюнан, вражений наслідками кривавої битви при Сольферіно, запропонував ідею створення Червоного Хреста – організації, яка працювала б на добровільних засадах і надавала першу медичну допомогу пораненим бійцям. Принципами, сформульованими А. Дюнаном, керуються волонтерські організації в усьому світі й донині. Однак тільки в минулому столітті, сповненому війн, волонтерство виокремилася в соціальне явище. Після Першої світової війни у Франції було здійснено (один із перших) масштабний волонтерський проект із участю німецької та французької молоді, в рамках якого волонтери відновлювали зруйновані війною ферми в районі місць найзапекліших боїв між німецькими і французькими військами. Саме в цей час і було засновано Координаційний комітет міжнародної волонтерської служби (CCIVS) під егідою ЮНЕСКО зі штаб-квартирою в Парижі.

У незалежній Україні розвиток волонтерського руху датується початком 90-х років ХХ ст., коли було створено службу під назвою «Телефон Довіри», де працювали волонтери (добročинний телефон довіри в Одесі)⁸.

Однак реального та бурхливого розвитку волонтерський рух набув під час Революції Гідності, а ще більшого масштабу – після початку російської агресії щодо України. У цей час міжнародні експерти визнають, що в жодній країні світу не зафіксовано такого потужного волонтерського руху, як в Україні.

По суті, до Революції Гідності волонтерська діяльність не була такою популярною. Підтвердженням цих слів є проведене дослідження Gfk Ukraine на замовлення Організації Об'єднаних Націй в Україні, у якому визначають у респондентів, у чому полягала їхня волонтерська діяльність протягом останніх 12 місяців (мова йде про 2014 рік) і раніше (таблиця 1).

Таблиця 1

У чому полягала ваша волонтерська діяльність⁹

№ з/п	Волонтерська діяльність	2014 рік	До 2014 року
1	Допомога українській армії, включаючи допомогу пораненим	70%	*
2	Допомога людям похилого віку, інвалідам, дітям і т. д.	38%	72%
3	Благоустрій дворів, вулиць, посадка квітів або дерев, прибирання сміття	28%	50%
4	Допомога учасникам Майдану	25%	*
5	Допомога переселенцям із Криму або із зони бойових дій	23%	*
6	Допомога бездомним тваринам	12%	26%
7	Участь у благодійних концертах, виставках і спектаклях	8%	23%
8	Допомога ополченцям ДНР/ЛНР, включаючи допомогу пораненим	3%	*
9	Допомога учасникам Антимайдану	2%	*
10	Інше	5%	9%

*Ці альтернативи не були доступні до 2014 року, оскільки були відсутніми.

У 2014 році волонтерський рух в Україні за масштабом поширення став показовим виявом громадської самоорганізації. За умов розбалансування системи державного управління, браку ресурсних можливостей і зовнішньої агресії волонтерські організації виконують функції держави із забезпечення силових структур і постраждалих громадян у ході збройного протистояння. Вирішальну роль у цьому процесі відіграє патріотичний підйом в українському суспільстві, що призвів до появи безпрецедентної кількості волонтерів і жертводавців¹⁰.

На нашу думку, волонтерський рух, до якого можна зарахувати певні самоврядні організації, зокрема самооборону Майдану, самооборону міст, селищ і сіл, добровольчі батальйони тощо, сьогодні деякою мірою мають вагомий вплив на суспільство, ніж державні інститути й організації. Це пов'язано з тим, що

⁸ Історія волонтерського руху. Всеукраїнський громадський центр «Волонтер» [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.volunteer.kiev.ua/pages/History_volunteer.

⁹ Вишлінський Г. Волонтерський рух в Україні / Г. Вишлінський, Д. Міханчук [Електронний ресурс]. – Режим доступу : https://www.gfk.com/fileadmin/user_upload/dyna_content_import/2015-09-01_press_releases/data/ua/Documents/Presentations/report_vyshlisky.pdf.

¹⁰ Корнієвський О.А. Волонтерський рух: світовий досвід та українські громадянські практики : [аналіт. доп.] / О.А. Корнієвський, Д.М. Горелов. – К. : НІСД, 2015. – 36 с. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://niss.gov.ua/content/articles/files/volonter-697e4.pdf>.

ці організації випереджають державні інститути в прийнятті важливих управлінських рішень і беруть на себе відповідальність за людей, які є учасниками цих об'єднань.

2014 рік позначився суттєвим зростанням кількості громадян України, залучених до благодійної та волонтерської діяльності. Серед волонтерів – люди різних суспільних прошарків. Так, за даними соціологічного дослідження, проведеного Фондом «Демократичні ініціативи» ім. Ілька Кучеріва спільно з КМІС, 32,5% українців лише протягом травня-вересня 2014 року мали досвід переказів коштів на рахунки української армії. Ще 23% громадян скористалися допомогою благодійних фондів і волонтерських організацій, передавши кошти, речі та продукти саме через ці громадські інституції. 9% громадян брали участь у магазинних акціях, купивши товари за списками для потреб армії та передавши їх волонтерам. Особисто допомагали вимушеним переселенцям речами і грошима 7% українських громадян. Безпосереднім збором коштів, ліків, речей і доставкою їх у зону проведення антитерористичної операції далі – АТО) займалися 3% українців. 32,5% українців особисто переказали свої кошти на рахунки української армії¹¹.

Результати соціологічних досліджень також свідчать про те, що український волонтерський рух у 2014 році за масштабом поширення став безпрецедентним виявом громадської самоорганізації. Зростання активності волонтерського руху було зумовлене двома основними факторами:

- 1) внутрішньополітичною кризою, що призвела до розбалансування системи державного управління, дефіциту якісних управлінських рішень, браку ресурсних можливостей;
- 2) зовнішньою агресією, яка поглибила дисбаланс між здатністю держави ефективно виконувати свої функції та забезпеченням основних потреб громадян.

Кризові процеси в країні й зовнішні впливи поставили під загрозу існування України як національної держави, що було сприйнято громадянами як особистий виклик, загрозу їх самоідентифікації¹².

За таких обставин патріотично налаштовані люди взяли на себе відповідальність за розвиток поточної ситуації, пов'язаної з подіями на Євромайданах країни та військовими діями на її теренах. При цьому волонтерська діяльність набула всіх ознак найбільш дієвої форми самоорганізації населення. Умови функціонування волонтерського руху під час Євромайданів і військових дій були різними, залежно від ролі держави в цих процесах. Протистояння представників громадянського суспільства з бюрократичною системою під час Революції Гідності віднесло більшість громадських об'єднань (у тому числі безпекового спрямування) до опозиційного табору. Згодом військова агресія ззовні об'єднала зусилля громадянського суспільства й держави в боротьбі з нею. Окрім того, волонтерська робота на Євромайданах була для більшості її виконавців першим досвідом і стихійним проявом небайдужого ставлення до перебігу подій¹³.

Події, пов'язані із сепаратистськими рухами на Півдні та Сході України, позначилися на конструкції волонтерської діяльності й умовах її здійснення: зміщено акцент із допомоги цивільному населенню на постачання всього необхідного для проведення АТО. Найбільш ефективний внесок до посилення обороноздатності держави волонтерський рух зробив саме на початку військових дій у Донецькій і Луганських областях, коли забезпечення державою силових підрозділів здійснювалося повільно, не вистачало елементарних систем захисту, обмундирування та продовольства. За лічені місяці волонтерські ініціативи перетворилися в потужні організації, діяльність яких була спрямована на забезпечення майже всього спектру потреб як силових структур, так і громадян, котрі постраждали від військових дій. Вирішальну роль у цьому процесі відіграли два фактори: патріотичне піднесення в суспільстві, що призвело до появи безпрецедентної кількості волонтерів і благодійників; менеджерські якості керівників волонтерських організацій. Серед найбільш помітних організацій необхідно виділити волонтерське об'єднання «Народний тил», що включає «Колеса народного тилу» (постачання машин до АТО), «Медичний народний тил» (постачання ліків до АТО), Help Army, «Крила Феніксу», «Армію SOS», «Народний проект», Волонтерську сотню¹⁴.

¹¹ Соціологічне дослідження проведене Фондом «Демократичні ініціативи» ім. Ілька Кучеріва спільно з КМІС [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://dif.org.ua/ua/commentaries/sociologist_view/32anizh-miski-zhiteli.htm.

¹² Корнієвський О.А. Волонтерський рух: світовий досвід та українські громадянські практики : [аналіт. доп.] / О.А. Корнієвський, Д.М. Горелов. – К. : НІСД, 2015. – 36 с. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://niss.gov.ua/content/articles/files/volonter-697e4.pdf>.

¹³ Корнієвський О.А. Волонтерський рух: світовий досвід та українські громадянські практики : [аналіт. доп.] / О.А. Корнієвський, Д.М. Горелов. – К. : НІСД, 2015. – 36 с. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://niss.gov.ua/content/articles/files/volonter-697e4.pdf>.

¹⁴ Корнієвський О.А. Волонтерський рух: світовий досвід та українські громадянські практики : [аналіт. доп.] / О.А. Корнієвський, Д.М. Горелов. – К. : НІСД, 2015. – 36 с. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://niss.gov.ua/content/articles/files/volonter-697e4.pdf>.

Дуже потужно у волонтерському русі представлений медичний напрям. Волонтери-медики були задіяні під час збору медикаментів на потреби учасників громадського протистояння під час проведення Євромайданів і силових структур у зоні проведення АТО. При цьому вони створювали власні та входили до добровольчих батальйонів, надавали медичну допомогу в прифронтових лікарнях і забезпечували їх необхідним обладнанням¹⁵.

У процесі дослідження ми провели експертне опитування 724 респондентів, використовуючи метод дослідження CATI – телефонні інтерв'ю, дзвінки на мобільні номери, щодо формування громадянського суспільства та впливу на нього волонтерського руху, унаслідок чого визначено такі результати. Відповіді на запитання «Чи є волонтерський рух одним із видів самоорганізації» розподілилися так:

так – 587 опитаних (81,1%);

важко відповісти – 87 опитаних (12,0%);

ні – 50 опитаних (6,9%).

У наступному запитанні респонденти мали відповісти, чи впливає волонтерський рух на розвиток громадянського суспільства:

так – 630 опитаних (87,0%);

важко відповісти – 58 опитаних (8,0%);

ні – 36 опитаних (5,0%).

Отже, ми бачимо, що більшість указують на те, що волонтерський рух формується за рахунок самоорганізації народу, а також має безпосередній вплив на розвиток громадянського суспільства в Україні.

Висновки. Отже, дослідивши розвиток і перебіг стану волонтерського руху в громадянському суспільстві, можемо стверджувати, що на нинішній день волонтерський рух набуває вагомості значимості в громадянському суспільстві, оскільки розвиток волонтерського руху сприяє становленню демократичної держави й вирішенню проблем сьогодення. Волонтерський рух об'єднує громадянське суспільство, яке бере на себе відповідальність за розвиток подій, пов'язаних із Євромайданом у країні та військовими діями, на теренах України. За невеликий проміжок часу волонтерство перетворюється в потужні організації, діяльність яких спрямована на надавання медичної, психологічної, правозахисної допомоги українським військовим, пораненим, сім'ям загиблих і переселенцям.

Також визначено, що волонтерський рух є одним із видів самоорганізації народу та має значний вплив на формування громадянського суспільства в Україні, можна стверджувати, що з розвитком волонтерського руху розвивається громадянське суспільство. Отже, українське суспільство повинно мати міцний фундамент, такий як волонтерство, щоб об'єднатися і стати поштовхом для побудови громадянського суспільства й розвитку демократичної країни.

Анотація

У статті досліджено становлення й розвиток волонтерського руху в процесі формування громадянського суспільства в Україні. Визначено, що волонтерський рух є одним із видів самоорганізації народу та має значний вплив на формування громадянського суспільства в Україні. Зазначено, що з розвитком волонтерського руху розвивається громадянське суспільство. Доведено, що українське суспільство повинне мати міцний фундамент, такий як волонтерство, щоб об'єднатися і стати поштовхом для побудови громадянського суспільства й розвитку демократичної країни.

¹⁵ Корнієвський О.А. Волонтерський рух: світовий досвід та українські громадянські практики : [аналіт. доп.] / О.А. Корнієвський, Д.М. Горелов. – К. : НІСД, 2015. – 36 с. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://niss.gov.ua/content/articles/files/volonter-697e4.pdf>.

Summary

The article examines the formation and development of volunteer movement in the process of formation of civil society in Ukraine. It is determined that volunteering is one of the types of self-organization of people and has a significant influence on the formation of civil society in Ukraine. It is indicated that the development of volunteer movement develops civil society. It is proved that Ukrainian society must have a strong foundation such as volunteering to unite and to become the impetus for establishing civil society and development of democracy.

Використана література:

1. Павлюк К.С. Волонтерський рух: зарубіжний досвід та вітчизняні практики / К.С. Павлюк // Інвестиції: практика та досвід. – 2015. – № 13–14. – С. 87–93.
2. Дементьев В. Волонтерство – рух, що змінює суспільство / В. Дементьев [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://poruch.ua/volonterstvo-ruh-shho-zminyuye-suspilstvo.html>.
3. Тохтарова І.М. Волонтерський рух в Україні: шлях до розвитку громадянського суспільства як сфери соціальних відносин / І.М. Тохтарова // Теорія та практика державного управління і місцевого самоврядування. – 2014. – № 2. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://el-zbirn-du.at.ua/2014_2/5.pdf.
4. Назарук В. Волонтерський рух в Україні: від історії до реалій / В. Назарук [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://region.library.kharkov.ua/lib_druk.php?id=301#ap5.
5. Історія волонтерського руху. Всеукраїнський громадський центр «Волонтер» [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.volunteer.kiev.ua/pages/History_volunteer.
6. Про волонтерську діяльність : Закон України від 19.04.2011 № 3236-VI // Відомості Верховної Ради України [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.zakon.rada.gov.ua>.
7. Вишлінський Г. Волонтерський рух в Україні / Г. Вишлінський, Д. Міханчук [Електронний ресурс]. – Режим доступу : https://www.gfk.com/fileadmin/user_upload/dyna_content_import/2015-09-01_press_releases/data/ua/Documents/Presentations/report_vyshlisky.pdf.
8. Корнієвський О.А. Волонтерський рух: світовий досвід та українські громадянські практики : [аналіт. доп.] / О.А. Корнієвський, Д.М. Горелов. – К. : НІСД, 2015. – 36 с. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://niss.gov.ua/content/articles/files/volonter-697e4.pdf>.
9. Соціологічне дослідження, проведене Фондом «Демократичні ініціативи» ім. Ілька Кучеріва спільно з КМІС [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://dif.org.ua/ua/commentaries/sociologist_view/32anizh-miski-zhiteli.htm.

Надія Мельник,

*здобувач кафедри теорії та історії держави і права,
конституційного та міжнародного права
Львівського державного університету внутрішніх справ*